

6. Melnyk O. V. Proforiientaiina robota zi shkoliaramy v umovakh profilnoho navchannia [Tekst]: nauk.-metod. posibn. / O. V. Melnyk, I. L. Ulychnyi; za red. O. V. Melnyka. – K., 2008. – 120 s.

7. Osmak L. P. Psykholohycheskye osobennosti samoutverzhdeniia podrostkov (v uslovyiakh semeinoho vospytaniia v shkole-ynternate dlia detei-syrot y detei, kotorye ostalys bez rodytelskoho popечeniia) [Tekst]: dys. ... kand. psykhol. nauk: 19.00.07 / L. P. Osmak. – K., 1990. – 164 s.

8. Sytnikova N. Ye. Sotsialne samostverzhenniia osobystosti starshoklasnyka za umov systemnoi dyferentsiatsii navchannia [Tekst]: monohrafiia / N. Ye. Sytnikova. – Ternopil: Ekonomichna dumka, 2004. – 138 s.

УДК 378.4.01(477.54) «1805/185»

*Сергій Куліш,
м. Харків*

**ПРОБЛЕМИ ПОШУКУ ШЛЯХІВ ВИХОВАННЯ СТУДЕНТІВ
ХАРКІВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ У ДОРЕВОЛЮЦІЙНУ ЕПОХУ
(1805–1850 РР. ХІХ СТОЛІТТЯ)**

Стаття посвячена процесу виникнення и розвитку концептуальних и практичских рекомендацій о контроле за поведением, моральным обликом студентов Харьковского университета на протяжении первого полстолетия его существования. Проанализировано содержание правил для студентов составленных как преподавателями университета, так и централизовано. Были выявлены сильные и слабые стороны в их содержании. Исследована динамика развития представлений о воспитательной функции инспекторов.

Ключевые слова: *правила для студентов, инспектор, воспитание, карцер, обструкції.*

The article is devoted to the process of originating and developing the conceptual and practical guidelines for controlling behavior and moral character of the students from Kharkiv University during the first half-century of its existence. The content of rules for students made up both by the University professors and in a centralized manner has been analyzed. The strong and weak aspects of their content have been revealed. The dynamics of developing the concepts of inspectors' education functions has been examined.

Key words: *rules for students, inspector, upbringing, punishment cell, obstructions.*

До початку ХІХ ст. в основі концепції офіційної педагогіки (педагогії) на підросійських землях України панували теологічні принципи. Разом з тим у цей час у поняття «педагогіка» вкладався лише один з її аспектів – виховання. Сутністю філософського сприйняття педагогічних ідей була не світська етика, а система євангельських заповідей: *смирнення, милосердя, покаєння та інші повеління нового заповіту*. Виховання означало «початковий розвиток дитячих та підліткових сил», а освіта – розумовий розвиток юнаків. Не випадково, під час дискусій щодо вибору назви Міністерства освіти Російської імперії у 1802 р. пропонувалися такі варіанти: «Міністерство суспільної освіти» або «Міністерство суспільного виховання». Для більшості високопосадовців царату ці поняття не були цілком зрозумілими, а міністр внутрішніх справ граф В. П. Кочубей навіть заявляв, що слово «освіта» може сформувати у підданих хибні тлумачення. Тому

він підтримував назву міністерства, де було б поняття «виховання». Після напружених дебатів відкинули слово «просвещение», що пропонувалося замість «образование». Так як освіту планувалося запровадити на всій території імперії, додали слово «народного». Так було створено «Министерство народного образования» [1].

У першій половині XIX ст. сформувалась педагогіка класицизму. Цінності античної культури та її аспекти виховання вважалися вищим досягненням цивілізації, що формує досконалу людську особистість. Наприклад, Арістотель на перше місце ставив державну систему виховання, а Сократ цінував моральну самодосконалість. З одного боку, стрижнем виховання у Російській імперії була традиція, а Біблія, як писав проф. М. Лавровський, «була головним педагогічним джерелом, основою всієї стародавньої російської педагогії. Адепти православ'я підкреслювали всемогутність виховання, адже його мета – добродієність або страх божий» [2].

Для Західної Європи XVIII ст. педагогіка також залишалася практичною дисципліною про виховання, навчання, що подавала корисні поради, але не більше. Лише у 1806 р. Й. Гербарт у праці «Загальна педагогіка, виведена з мети виховання» заявив, що їй необхідно надати належну наукову значущість [3]. Однак складовими педагогіки для нього були етика та психологія. Перша з них означала мету виховання, а психологія – його шлях, засоби та перешкоди. Це звужувало поняття педагогіки.

До початку 50-х рр. XIX ст. виховна функція освіти знаходилась на маргінесі, адже навіть власниця квартири, де жили студенти, відповідала за їхню поведінку. На відміну від учнів та гімназистів, студенти вважалися специфічною соціально-демографічною та соціально-професійною групою, тому технологія виховних заходів щодо них була іншою. Ще у 1783 р. влада заборонила фізичні покарання учнів (однак цю заборону довелося повторювати 13 березня 1811 р. і 14 лютого 1814 р.), а 29 червня 1809 р. училищний комітет Харківського університету затвердив 12 видів покарань для учнів [4], серед яких були й тілесні. Однак після того, як директор Харківської гімназії О. Шредер до смерті побив учня М. Зубкова, а також наніс побої Ю. Калиновському, у 1811 р. Комітет з переліку покарань заборонив фізичне насильство [5].

Потрібно зауважити, що в окремих університетах централізовано неодноразово складалися, змінювалися правила поведінки для студентів. У першому в Росії Московському університеті за поведінкою студентів слідкували ефори і цензори. Вони обиралися серед старших студентів, адже до 1834 р. до університетів зараховували з 16 років, а зі згоди ректора – з 12 чи 14. За грубі порушення порядку існував професорський суд (саджали у карцер на хліб і воду, примушували одягати лише селянське вбрання, виключали).

Перші правила для студентів з'явилися в Дерптському університеті 23 серпня 1803 року. Таким чином, автори пояснювали їхню необхідність: обов'язки студентів не можуть бути рівнозначними з дійсними членами суспільства, а покарання повинно бути іншим, ніж для останніх [6].

Не можна стверджувати, що вимоги цих правил студенти виконували неухильно. Вони досить часто билися з місцевими жителями, били вікна професорам (тому їхні будинки не мали вікон на вулицю). У 1815 р. в результаті сутички студенти вбили одного мешканця Дерпту, декількох було поранено. Обурені міщани почали справжнє полювання на студентів допоки університет не видав поліції тих, хто вчинив розбій.

Звісно, у XIX ст. зникли такі випадки, що траплялися у XVIII ст., коли студентів чи учнів вели на навчання у кайданах або тримали під вартою, а в Московському університеті студентів з низьким рівнем успішності направляли працювати вчителями до провінції. Контроль за поведінкою, навчальними заняттями студентів та їхнім побутом на початку XIX ст. був звичним для країн Європи.

Перші правила для студентів Харківського університету під назвою «Об обязанностях студентов» склав у 1806 р. ад'юнкт І. Гомперле. Вони, як і інші, стосувалися казеннокоштных студентів. Наступного року цей факт було уточнено у назві «Правила для казеннокоштных студентов» латинською мовою. Існували, але не збереглися правила для студентів, автором яких у 1812 р. був проф. А. Стойкович і 1820 р. підготовлені проф. А. Дудровичем. З перелічених документів проф. Д. Багалій мав у своєму розпорядженні рукопис правил французькою і російською мовами, затверджений Вченою радою 13 лютого 1807 р. Я. Белена де Балю (друга редакція). У спогадах студентів початку ХІХ ст. стверджувалося нібито казеннокоштні студенти нехтували правилами. Так, Розальон-Сошальський писав, що вони гуляли по місту, де бажали, не запитуючи дозволу інспектора. За ними не вимагався нагляд, як за дітьми, до того ж, вони поводили себе гідно. Навпаки ж, проф. К.-Д. Роммель доводив, що студенти підкорялися безглуздій, майже військовій дисципліні.

Істина була посередині. З одного боку, надто юний вік студентів не сприяв зваженій поведінці без пустощів. Адже сучасники першої чверті ХІХ ст. єдині в тому, що на лекціях часто бувало, що студенти на задніх рядах грали в карти чи займалися сторонніми справами. Однак це не дивно, тому що більшість професорів не розповідали, а читали з підручників, через що молоді ставало не цікаво, у них не було змоги покинути непомітно аудиторію, а двері закривали на ключ.

Наприклад, упродовж 18 років богословські дисципліни викладав у Харківському університеті О. Могилевський (з 1829 р. декан словесного відділення). Побувавши на його лекціях, архієпископ Філарет (Гумілевський) дав їм негативну оцінку. Вони, на його думку, «не отличались ни глубиною, ни увлекательностью изложения... , а потому он и не имел влияния на своих слушателей... Устные беседы его были скучны для студентов – говорил он вяло, сухо, утомительно» [7]. На жаль подібні приклади можна продовжити. Про цю «хворобу» перших етапів існування університетів у Російській імперії часто писав М. Пирогов. Щодо курсу богослов'я, то він вважав його не лише непотрібним в університетах, але й шкідливим, адже безвір'я молоді, масовий скептицизм були прямим наслідком поверхових, недостатньо обґрунтованих богословських лекцій [8].

Необхідно додати, що студенти інколи не дотримувалися загальновідомих правил для жителів Харкова. На початку ХІХ ст. вночі місто патрулювала поліція не лише через небезпеку хуліганства чи пограбування, але й наявності багатьох глибоких ям, непролазної трясовини. Хто порушував це правило, потім чистив вулиці від сміття, бруду чи снігу.

Студенти ж після відвідування театру могли йти галасливою п'яною юрбою, незважаючи на пізній час. У 1816 р. після відвідин шинку Гостинного двору вони ходили вулицями Харкова, турбували жителів міста у їхніх будинках, навіть вчиняли збройний опір поліцейським, після чого їм було заборонено носити шпаги (окрім урочистих днів).

З іншого боку, суворе дотримання студентами правил поведінки залежало від інспекторів, а ними на початку століття були в основному іноземці. Тому у своїй монографії проф. С. Посохов підкреслює, що вони ліберально ставились до студентів [9]. Однак необхідно зауважити, що рівень виконання інспекторами чи їхніми помічниками (педелями) залежав від їхнього характеру, адже інспектор Г. Успенський, навіть у випадках, коли провина студентів не викликала сумнівів, все ж їх захищав. Ректор І. Ризький неодноразово робив суворі зауваження студенту Башинському за часту появу у нетверезому стані. Для того, щоб він не зміг відвідувати шинок, до нього приставили варту, але студент знаходив спосіб усе таки втекти та напиться. Пізніше його було відраховано з університету, але після розкаяння його поновили, хоча пиячити він не перестав. Довелося відрахувати Башинського без права поновлення. Після таких же обставин студент С. Гречановський, який неодноразово порушував дисципліну, погано навчався,

хуліганів, все ж виправився і у 1811 р. став співавтором збірника студентських літературних творів [10].

Звісно були різні випадки. Навесні 1816 р. студенти підготували пасквіль щодо діяльності віце-губернатора Слобожанщини Г. Гежелінського, що не відповідав дійсності. У 1818 р. «відзначився» студент-дворянин О. Семенов. Він позичив у проф. К. Пауловича 70 руб. і 125 руб. у кучера П. Касьянова, сказавши, що це для купівлі певний речей для В. Каразіна. Коли обман розкрився, то студент отримав 120 днів карцеру на хлібові та воді. Після цього було вирішено віддати його у солдати. Траплялися й трагічні випадки: 30 червня 1825 р. студент Бройкевич після п'ятики у шинку по дорозі додому був убитий невідомими. Після цього ректор університету в черговий раз заборонив студентам відвідувати заклади, де вживали алкогольні напої.

Керівництво університету дотримувалося думки, що студенти у своїй *alma mater* засвоюють правила сучасної цивілізації. Тому до них необхідно ставитися з розумінням, не «викидати» до суспільства, в якому на той час не панували ні гуманізм, ні благородство. Навіть коли студент у 8–10-річному віці перебував в університеті, для держави все рівно буде корисно, тому що він принесе світло знань, науки, культури в маси.

На відміну від Г. Успенського, проф. А. Павловського та І. Ризького, інспектор М. Байков контролював життя казеннокоштных студентів удень і вночі. Більш ледачих і недбалих він запропонував відправити вчителями до повітових училищ. Разом із тим приміщення де проживали студенти, стало значно чистішим, вони відмовились від куріння люльок. З'явилися залізні ліжка, нові матраци, білизна, одяг, кращим стало і харчування. При цьому М. Байков не гребував висловами на їхню адресу, як потім згадували студенти: «Ты мальчишка, негодяй, болван», але до нього гуртожиток іменували «сборным местом всяких гадостей».

Діячі освіти початку XIX ст. не лише в Російській імперії, але й в інших державах були одностайними щодо пильного контролю за учнями та студентами. Так, В. Каразін відстоював думку про обов'язкове відкриття пансіону для нагляду за студентами при Харківському університеті. Попечитель університету граф С. Потоцький вважав помилкою відкриття університетів у великих містах. Адже «в возрастe величайшего кипения чувств молодой студент предается некоторым беспорядкам», а у невеликому місті «гріхи» набагато помітніші. Коли ж університет було відкрито в Парижі, то студенти в пансіоні мали таку ізоляцію від спокус, наче жили не в столиці Франції, а за 100 км від неї [11].

Не дивно, що і в Харківському університеті існувала регламентація поведінки студентів як на навчальних заняттях, так і після них. На лекціях проводили переклички, після яких повідомляли інспектору прізвища відсутніх. Причому у 20–30-х рр. XIX ст. за пропуск лекцій призначали декілька днів карцеру, а за значну кількість пропущених годин могли відрахувати з університету. Надмірний, на нашу думку, контроль за студентами був неминучим ще й тому, що першими міністрами народної освіти були вельможі, які зберегли дух епохи Катерини II. Для них кращим показником оптимального управління було дотримання тиші, спокою, відсутність бурхливих дебатів, звична одноманітність. Їхній настрій відчувала й професура: «посипались» скарги на ректора Харківського університету проф. А. Стойковича, який, на їхню думку, вийшов за межі існуючих звичаїв. А 23 червня 1813 р. вісім професорів у листі до міністра О. Розумовського стверджували, що ректор та його прихильники пропонували «самые вздорные советы, мнения и поправки, расстраивавшие совершенно порядок и спокойствие, грозившие переворотом самому университету», що було перебільшенням. Тому поведінка студентів уявлялася владі прогнозованою, якщо над ними буде забезпечено тотальний контроль.

Казеннокоштні студенти повинні були взимку з 21.00 години знаходитись у своїй кімнаті. Влітку черговий зачиняв ворота о 22.00. Потім інспектор чи його помічник

перевіряли, чи студенти своєчасно прибули до приміщення. Хоча студентам заборонялися азартні ігри, а музикою можна було займатися у певний час, однак гуртожиток не казарма, а у певному розумінні – рідна домівка.

Після того, як з 1814 р. чисельність казеннокоштных студентів збільшилася, стало не вистачати виділених державою коштів на їхнє харчування. 16 травня 1816 р. С. Потоцький вимагав його збільшення, тому що студенти систематично були напівголодними. Причинами перших студентських обструкцій, зафіксованих у 1810-х рр. були не лише протести проти професури та інспекторів, але й умов проживання. Сумнівно, щоб за описаних умов студенти могли створити, наприклад, «Общество громкого смеха», що існувало у Московському університеті до 1822 року. На жаль і на початку 40-х рр. XIX ст. умови для проживання казеннокоштных студентів не були досить задовільними. Так, 8 листопада 1842 р. міністр народної освіти С. Уваров отримав доповідну записку від помічника попечителя князя М. Цертелєва. У ній повідомлялося, що в будинку для студентів дуже тісно, повітря важке, шкідливе для здоров'я, немає місця для підготовки до занять. Тому він пропонував студентів, що мали «відмінну поведінку, образ думки», розселяти у приватних квартирах, видаючи їм кошти для сплати.

У 20-х рр. XIX ст. існувала думка, що студент – це «человек разгула, кутежа, враг полиции и уличных фонарей, но с корпоративной честью». Тому в середовищі студентів вимагалось ствердити «страх Божий», звичку до шанування начальства «з відповідною слухняністю». Без дозволу ректора студенти не мали права відвідувати театральні постановки (після інцидентів у театрі 1817 та 1823 рр. Харківським студентам заборонили його відвідини), бувати на редуках. Окрім того, вони не могли бути відвідувачами будинків розпусти, шинків і більярдних. Заборонялося не лише мати, але й читати книги, в яких негативно говорилось про християнство чи уряд (особливо Російської імперії). Навіть для того, щоб вийти за місто, щоб зібрати гербарій, необхідно було брати дозвіл.

Університетський статут зобов'язував студентів ходити у форменому одязі. Однак цього правила почали дотримуватися до середини 20-х рр. XIX ст., після заворушення у Віленському університеті 1824 р., коли влада вирішила зробити форму для студентського одягу обов'язковою у побуті. Завдяки цьому простішим ставав нагляд за студентством, а університети мали «вигляд порядку та благоустрою» [12].

У листопаді 1824 р. Вчена рада Харківського університету, враховуючи фінансово-матеріальне становище багатьох студентів, дозволила їм, у певних випадках, носити мундирні сюртуки. Дуже мало студентів мало шуби, у більшості лише шинелі, а сюртук значно краще тримає тепло ніж мундир. Це означало, що зменшиться небезпека простудних захворювань. Окрім того, до мундира потрібен ще й інший одяг, а для казеннокоштных студентів він обходився надто дорого. До того ж, мундирний сюртук також був ознакою студента, адже лише вони їх носили.

Помічники інспектора жили разом зі студентами, споживали ту ж їжу, спостерігаючи за їхньою поведінкою. Щомісячно інспектор готував доповідь ректору щодо їхньої поведінки, побажань, успіхів тощо.

Упродовж певного періоду студенти не підпорядковувалися поліції. Першими стали їй підсудними студенти Дерптського університету (з 17 лютого 1816 р). Наприкінці 20-х рр. XIX ст. таке рішення було розповсюджено на інші університети імперії. Однак головну роль у контролі за поведінкою студентів виконували структури університету: з 14 серпня 1824 р. – один старший педель і четверо молодших, а після 28 травня 1835 р. – інспектор з помічниками. Вони відповідали за поведінку й моральне обличчя тих студентів, які проживали на приватних квартирах. Що стосувалося університетської поліції, то вона слідкувала за тим, щоб не порушувалися «благочиние и порядок», правила пожежної безпеки.

Професорсько-викладацький склад формально не мав виховних функцій. Частина професури вважала виховну діяльність неприйнятною для вченого, тому для студентів вони були чужими. Не дивно, що мали місце доноси на викладачів, зривалися лекції, організовувалися протестні акції у вигляді освистування чи глузливих аплодисментів. Найчастіше вони траплялися у Харківському й Казанському університетах. Іноземних професорів зворушували здібності багатьох студентів і драгували їхні манери.

Однак серед викладачів були й такі професори та ад'юнкти, що ставилися до студентів як до своїх молодших колег. Вони запрошували до себе в гості, вели бесіди, допомагали матеріально, надавали дозвіл на отримання в бібліотеці потрібних підручників.

У багатьох випадках влада була на боці студентів. Так, у 1848 р. через неприємну історію зі студентом-грузином вимушений був залишити посаду ректора П. Гулак-Артемівський.

У країнах Європи уряд намагався будь-що не допустити захоплення студентів політикою (як і професури). У 1819 р. в Карлсбаді було вирішено: професор не повинен викладати небезпечних вчень для стабільності держави. Якщо його звільнено з такої причини, жодний університет Європи його не візьме на викладацьку діяльність. Студентів, які брали участь у діяльності певного політичного товариства, відраховувати без права поновлення. У німецьких князівствах та курфюрствах після 13 листопада 1835 р. від вступників до університетів вимагали посвідчення щодо високої моральності, неналежності до заборонених угруповань.

Тенденція до «твердого» порядку починалася в університеті при вході до нього. У приміщенні, що називали «шинельною», у кожного студента було місце, де він залишав верхній одяг, парасольку, калоші, кашкет. Потім в аудиторії закріплювали місця для сидіння, а хто запізнився, міг зайняти місце на останній лаві. Зустрівшись з викладачем студент був зобов'язаний поступитися йому та віддати честь.

За порушення правил поведінки міг призначатися карцер (Харківські студенти називали його «арестанскою», «тюремкою»), що діяло до 1902 року. Перебування в ньому від однієї доби до місяця не означало позбавлення права відвідування лекцій. Прізвище студента, який був покараний карцером, залежно від важності провини, ректор міг занести до т. зв. «чорної книги» або утриматись від цього. Окрім того, упродовж трьох днів його прізвище знаходилось на дошці оголошень, як порушника порядку. З «чорної книги» запис вилучався не раніше, аніж через рік, якщо інспектор та ректор засвідчать його зразкову поведінку. Занесення до «чорної книги» двічі поспіль формально означало відрахування з університету, але так вчиняли не завжди. Також вимагалось відрахувати студента, якого двічі викреслювали з «чорної книжки», а він потрапляв туди втретє.

З кінця 20-х рр. XIX ст. студенти виділялися за формою одягу, зачіскою, виправкою, ходою. У міністерстві вважали, що мундир для студента – це моральні пута, символ, що зближував заможних і бідних. До того ж, форма дешевша, ніж цивільний одяг. Разом з тим дивною видається констатація попечителя Харківського навчального округу П. Зинов'єва від 30 січня 1859 р. стосовно того, що без мундира студенти б пізнавали один одного за козирком, чи кашкетом – і тоді б відчувалися корпорацією та створювали таємні товариства.

На початку XIX ст. і пізніше студенти не вважалися ні учнями, ні повноправними громадянами. Для інспектора чи його помічника вони не були об'єктом виховання, а спроби створення самоуправління студентами визнали безперспективними, навіть шкідливими. У 50-х рр. XIX ст. (цей період для Харківського університету проф. Д. Каченовський назвав «салонним») студентів на урочистих заходах сортували за зростом, красою мундира. Їм рекомендували частіше відвідувати танцювальні вечори й бали, не обтяжувати

себе головоломними науками. При цьому інспектор університету прискіпувався до найменшої дрібниці, інквізиторськи оглядаючи мундири та ефеси шпаг. Частина студентів, згадував Д. Каченовський, була гульвісами, які полюбили співати еротичні куплети П. Беранже і буйно-вакхічні пісні, захоплювалися легендами про німецьких буршів [13]. Звісно, вони не були більшістю, але й не вважалися винятком.

Маючи більш розвинене почуття справедливості, студенти університетів Російської імперії досить часто конфліктували з поліцією. Як підкреслював 30 січня 1859 р. П. Зинов'єв, у сутичках не потрібно звинувачувати лише студентів, адже поліція і козаки нерідко перевищували повноваження, застосовуючи силу, що викликало зрозумілі ремствування студентів. Дізнавшись про такі обставини Олександр II у травні 1858 р. звелів, щоб поліція «обходила со студентами университетов благодушно, важливо и снисходительно и отнюдь не оскорбляла их разными и неприличными выходками» [14]. У процесі ліквідації студентських заворушень поліція в ті роки не ризикувала застосувати до них надмірно жорстокі заходи.

На початку 60-х рр. XIX ст. з'явилася навіть пісенька:

*От Смоленска до Ташкента
С нетерпеньем ждут студента.*

Правила для студентів окремих університетів склалися у другій половині XIX ст. обов'язково з урахуванням відповідних інструкцій Міністерства народної освіти. Не завжди вони були логічними та переконливими. Наприклад, у правилах 1858 р. для студентів Харківського університету говорилося, що службу в церкві вони повинні слухати обов'язково побожно, а за байдужість будуть покарані. Але хто буде аналізувати вираз їхніх обличчя?!

Таким чином, за більш ніж півстоліття, керівництво системою вищої освіти у Російській імперії намагалося імплантувати до студентського середовища ті правила поведінки студентів, що задовольняли б існуючу владу. При цьому недостатньо враховувалися як запити молоді, так і її психологічні особливості, а виховна функція більше нагадувала солдатську муштру. Не були оптимально налагоджені відносини професорсько-викладацького складу зі студентами, тому ця система не мала ефективності.

Використані літературні джерела

1. Стоюнин В. Я. Из истории воспитания в России в начале XIX столетия [Текст] / В. Я. Стоюнин // Древняя и новая Россия. – СПб., 1878. – Т. 1. – С. 59–80.
2. Лавровский Н. Памятники старинного русского воспитания [Текст] / Н. Лавровский. – Харьков, [б. г.]. – 71 с.
3. Демков М. И. Педагогика, ее современное положение и предстоящие задачи [Текст] / М. И. Демков // Журнал Министерства народного просвещения. Новая серия (СПб.). – 1910. – Ч. 30. – С. 80–102.
4. Ткаченко А. М. Учебно-методическое руководство Харьковского университета школами в 1805–1835 гг. [Текст] / А. М. Ткаченко. – Харьков: Изд-во ХГУ им. А. М. Горького, 1957. – 124 с.
5. Вишленкова Е. А. Русские профессора: университетская корпоративность или профессиональная солидарность [Текст] / Е. А. Вишленкова, Р. Х. Галиуллина, К. А. Ильина. – М.: Новое литератур. обозрение, 2012. – 656 с.
6. Заключение о правилах для студентов и об инструкции для инспекции. – Харьков: Унив. типограф., 1880. – 68 с.
7. Мудрик І. О. Історія філософської думки в Слобідській Україні [Текст]: монографія / І. О. Мудрик. – Харків: Харків. ун-т харчув. та торгівлі, 2012. – 423 с.
8. Добротворский В. По поводу одного замечания Н. И. Пирогова на проекте общего устава Императорских Российских университетов [Текст] / В. Добротворский // Духовный вестник (Харьков). – 1862. – Т. 2. – С. 82–97.

9. *Посохов С. И.* Университет и город в Российской империи (вторая половина XVIII – первая половина XIX вв.) [Текст] / С. И. Посохов. – Х.: ХНУ имени В. Н. Каразина, 2014. – 364 с.
10. *Бульба В. Г.* Харьковские миниатюры [Текст] / В. Г. Бульба, П. В. Остапенко. – 2-е изд., исправл. и доп. – Харьков: Обериг, 2014. – 324 с.
11. *Потоцкий С.* Мнение о учреждении университета в Санкт-Петербурге [Текст] / С. Потоцкий // Чтения в Императорском обществе истории и древностей Российских при Московском университете. 1860. – М.: Универ. типограф., 1861. – С. 308–313.
12. *Посохов І. С.* Студентство університетів Російської імперії XIX – початку XX ст.: становлення та еволюція субкультури [Текст] / І. С. Посохов. – Харків: Раритети України, 2013. – 275 с.
13. Воспоминания о Д. И. Каченовском. Биографический очерк. Публичная лекция, читанная 2-го февраля 1873 г. проф. А. Стояновым [Текст] // Записки Императорского Харьковского университета. – 1874. – Т. 2. – С. 1–36.
14. Заключение о правилах для студентов и об инструкции для инспекции. – Харьков: Универ. типограф., 1880. – 68 с.

Bibliography

1. *Stoiunyn V. Ya.* Yz ystoryy vospytanyia v Rossyy v nachale KhIKh stoletyia [Tekst] / V. Ya. Stoiunyn // Drevniaia y novaia Rossyia. – SPb., 1878. – Т. 1. – С. 59–80.
2. *Lavrovskiy N.* Pamiatnyky starynnoho russkoho vospytanyia [Tekst] / N. Lavrovskiy. – Kharkov, [b. h.]. – 71 s.
3. *Demkov M. Y.* Pedahohyka, ee sovremennoe polozhenye y predstoiashchye zadachy [Tekst] / M. Y. Demkov // Zhurnal Mynysterstva narodnoho prosveshchenyia. Novaia seryia (SPb.). – 1910. – Ch. 30. – С. 80–102.
4. *Tkachenko A. M.* Uchebno-metodycheskoe rukovodstvo Kharkovskoho unyversyteta shkolamy v 1805–1835 hh. [Tekst] / A. M. Tkachenko. – Kharkov: Yzd-vo KhHU ym. A. M. Horkoho, 1957. – 124 s.
5. *Vyshlenkova E. A.* Russkye professora: unyversytetskaia korporatyvnost yly professyonalnaia solydarnost [Tekst] / E. A. Vyshlenkova, R. Kh. Halyullyna, K. A. Ylyna. – М.: Novoe lyterat. obozrenye, 2012. – 656 s.
6. Zakliuchenyie o pravylakh dlia studentov y ob ynstruktsyy dlia ynspektsyy. – Kharkov: Unyv. typohraf., 1880. – 68 s.
7. *Mudryk I. O.* Istoriia filosofskoi dumky v Slobidskii Ukraini [Tekst]: monohrafiia / I. O. Mudryk. – Kharkiv: Kharkiv. un-t kharchuv. ta torhivli, 2012. – 423 s.
8. *Dobrotvorskyi V.* Po povodu odnogo zamechanyia N. Y. Pyrohova na proekte obshcheho ustava Ymperatorskykh Rossyiskykh unyversytetov [Tekst] / V. Dobrotvorskyi // Dukhovnyi vestnyk (Kharkov). – 1862. – Т. 2. – С. 82–97.
9. *Posokhov S. Y.* Unyverstyitet y horod v Rossyiskoi ymperyy (vtoraia polovyna XVIII – pervaia polovyna XIX vv.) [Tekst] / S. Y. Posokhov. – Kh.: KhNU ymeny V. N. Karazyna, 2014. – 364 s.
10. *Bulba V. H.* Kharkovskye mynyatiury [Tekst] / V. H. Bulba, P. V. Ostapenko. – 2-е yzd., yspravl. y dop. – Kharkov: Oberyh, 2014. – 324 s.
11. *Pototskyi S.* Mnenye o uchrezhdenyy unyversyteta v Sankt-Peterburhe [Tekst] / S. Pototskyi // Chtenyia v Ymperatorskom obshchestve ystoryy y drevnostei Rossyiskykh pry Moskovskom unyversytete. 1860. – М.: Unyver. typohraf., 1861. – С. 308–313.
12. *Posokhov I. S.* Studentstvo unyversytetiv Rosiiskoi imperii KhIKh – pochatku KhKh st.: stanovlennia ta evoliutsiia subkultury [Tekst] / I. S. Posokhov. – Kharkiv: Rarytety Ukrainy, 2013. – 275 s.
13. Vospomynanyia o D. Y. Kachenovskom. Byohrafycheskyi ocherk. Pablychnaia lektsyia, chytannaia 2-ho fevralia 1873 h. prof. A. Stoianovym [Tekst] // Zapysky Ymperatorskoho Kharkovskoho unyversyteta. – 1874. – Т. 2. – С. 1–36.
14. Zakliuchenyie o pravylakh dlia studentov y ob ynstruktsyy dlia ynspektsyy. – Kharkov: Unyver. typohraf., 1880. – 68 s.